

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

2022

TATAISO YA HO TSHWAYA

MATSHWAO: 70

Tataiso ena ya ho tshwaya e na le maqephe a 7.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1****TEMA YA A****TATAISO YA HO TSHWAYA TEKOKUTLWISISO**

- Kaha sepheo e le ho lekola kutlwisiso ya moithuti, mopeleto o fosahetseng le diphoso tsa puo karabong di se ke tsa nkelwa matshwao ntle le ha diphoso tseo di nyotobetsa moelelo/kutlwisiso. (Diphoso di nne di bontshwe)
- Ha mohlalobuwa a sebedisitse mantswe a tswang puong e nngwe eo e seng ena a hlahlojwang ho yona, mantswe ao a se natswe, hape a se ke a nkelwa matshwao ha karabo e ntse e na le moelelo o utlwahalang. Leha ho le jwalo haeba lentswe le hlahang puong e nngwe le sebedisitswe temeng ebile le hlahella e le karabo e nepahetseng le fuwe matshwao.
- Bakeng sa potso e bulehileng, mohlalobuwa a se ke a Abelwa matshwao bakeng sa karabo ya E/TJHE kapa KE A DUMELA/HA KE DUMELE. Lebaka/Tshehetso ke yona e lokelang ho Abelwa matshwao.
- Ho se fanwe ka matshwao bakeng sa NNETE/MAFOSI kapa NTLHA/MOHOPOLO. Lebaka/Tshehetso ke yona e lokelang ho Abelwa matshwao.
- Ha karabo e hloka lentswe le le leng empa mohlalobuwa a fane ka polelo e felletseng, a Abelwe matshwao ha feela lentswe le nepahetseng le sehelleltswe mola/qatsohisitswe.
- Ha potso e batla dintlha tse pedi/tharo, mohlalobuwa yena a fane ka dintlha tse fetang tse boletsweng, ho tshwauwe tse pedi/tharo tse qalang.
- Amohela mantswe a hlahang dipuong tse sebediswang mabatoweng a fapaneng.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

- 1.1 Ho thojwa maikutlo. ✓✓ (2)
- 1.2
- Kankere ya letswele.
 - Kankere ya letshwafo. ✓
 - Kankere ya qoqotho. ✓
- [Tshwaya tse pedi feela]** (2)
- 1.3 Ke batho ba hlahetsweng ke kotsi kapa koduwa e itseng. ✓✓ (2)
- 1.4 Ke hobane ba nahana hore ba se ba le haufi le ho hlokahala. ✓✓ (2)
- 1.5 B/ho ka se thuse bakudi ba kankere. ✓ (1)
- 1.6
- SADAG. ✓
 - CANSA.
- [Tshwaya e le nngwe feela]** (1)

- 1.7 Ke ho etsa hore lentswe le lelelele le hopolehe kapele/ habonolo.
Ho qoba phetapheto ya mantswa.
Ho kgutsufatsa lentswe.
Ho boloka sebaka pampiring. ✓✓ (2)
- 1.8 A tiisa hore ba ka hlola kankere ka ho sebetsa mmoho. ✓✓ (2)
- 1.9
- *South African Depression and Anxiety Group (SADAG)*. ✓
 - *Cancer Association of South Africa (CANSA)*. ✓
- (2)
- 1.10 Ba tlala tshwabo e be ba iphumana ba kula haholo.
Ba ba le kगतello ya maikutlo. ✓✓ (2)
- 1.11 Mafosi hobane ho na le bopaki bo hlalosing hore batho ba bang ba kgonne ho le hlola. ✓✓ (2)
- 1.12 Ke ditjeo tse phahameng tsa ditefello tsa pheko ya lefu lena.
Ho hloleha ho ikamohela ha bakudi ho etsang hore ba be ba hane meriana e phekolang. ✓
[Tshwaya e le nngwe feela] (1)
- 1.13 Ke tsela eo a behileng letsoho ka yona lerameng.
Ke sefahleho se sa thabang ha a boha setshwantsho sa *X-Ray* e bontshang matshwafo a hae. ✓✓
[Tshwaya e le nngwe feela] (2)
- 1.14 O leka ho e toloka hore a be le kutlwisiso ya botebo ba lefu le mo tshwereng ho ya ka setshwantsho sa *X-Ray* eo a e tshwereng.
O bona setshwantsho se sa thabiseng kapa se tshosang sa matshwafo a hae.
Ha a dumele seo a se bonang setshwantshong sa *X-Ray*. ✓✓
[Tshwaya e le nngwe feela] (2)
- 1.15
- O ka hlaselwa ke lefu la pelo.
 - O ka taboha methapo ya monahano.
 - O ka shwa lehlakore.
 - O ka ba le kगतello ya maikutlo.
 - O ka ba le mokgathala o moholo. ✓
- [Tshwaya e le nngwe feela mme o ananele le dikarabo tse ding tse nepahetseng tsa bahlahlobuwa]** (1)
- 1.16 Ditaba tsa TEMA YA A di bolela hore motho ha a hlahlobuwe hore o na le kankere o ba le kगतello ya maikutlo eo re e bohang ho mosadi ya hlahellang setshwantshong se TEMENG YA B. ✓✓ (2)
- 1.17 Ke mohopolo. Kankere ha e kgethe, e tshwara batho ba merabe yohle ka ho tshwana. ✓✓ (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2****TEMA YA C**

Basebedisi ba nyaope ba fetoha dikatana tse ditshila. ✓ Nyaope e bakela motho mafu a fapaneng. ✓ Motho ya tsubileng Nyaope o kgona ho ikgula madi mme a fepela ba bang. ✓ Ba ka tshwaetsana mafu a kang HIV le Corona ka lebaka la ho arolelana sepeiti. ✓ Ba utswetsa batho thepa ya bona hore ba fumane tjhelete ya ho reka Nyaope. ✓ mme ba tlohella sekolo pele ho nako hobane boko ba bona bo hloleha ho tshwarella seo ba se rutwang. ✓ Sethethefatsi sena se laola kelello ya bona. ✓

[Mantswe a 86]

Ka sebopeho sa dintlha

	QOTSO		DINTLHA
1	Batho ba bang ba re sethethefatsi sena se kotsi ka ho fetisisa kaha se fetola motho sekatana hobane ha a hlape	A	Basebedisi ba nyaope ba fetoha dikatana tse ditshila
2	Nyaope e kotsi bophelong ba motho. Matshwafo a motho e ba disefe hoo a seng a dula a thothomela. Bongata ba basebedise ba yona ba fetoha mahlanya a jang jwang le dikgomo. Motho ya e sebedisang o tlelwa ke mokgathala o mongata o ka nnang wa mo isa ha maotwanafinyela	B	E bakela motho mafu a fapaneng.
3	Motho ya e tsubileng o kgona ho ikgula madi mme a fepele lemulwana le se nang tjhelete ya ho ithekela sethethefatsi sena.	C	Motho ya tsubileng Nyaope o kgona ho ikgula madi mme a fepela ba bang.
4	Motho ya e tsubileng, o kgona ho ikgula madi mme a fepele lemulwana le se nang tjhelete ya ho ithekela sethethefatsi sena. Sena se lebisa moo ho bang bobebe ho ditubi tsa kakana ena ho tshwaetsana ka mafu a kotsi a kang kokwanahloko ya HIV le Corona.	D	Ba ka tshwaetsana mafu a kang HIV le Corona ka lebaka la ho arolelana sepeiti.
5	Hangata basebedisi ba nyaope ba fetoha mashodu ana a haesale ao a ka utswang lebesa ka hara tee hobane bonkeka ha ba sa fumane tjhelete ya ho ithekela Nyaope, ba fetoha ditsetse tse utswetsang batho.	E	Ba utswetsa batho thepa ya bona hore ba fumane tjhelete ya ho reka Nyaope.
6	Ditubi tsena di qetella di nyahladitse sekolo kaha di bona se ba senyetsa nako ya ho tsuba. Lebaka le leng la ho tlohela sekolo ke hobane boko ba bona ha bo sa kgona ho tshwarella se rutwang sekolong.	F	Ba tlohella sekolo pele ho nako hobane boko ba bona bo hloleha ho tshwarella seo ba se rutwang.
7	Sethethefatsi sena se laola kelello ya motho ya se sebedisang hoo a qetellang a se a sa kgone ho kgetholla motho e moholo ho e monyane.	G	Sethethefatsi sena se laola kelello ya bona Palo ya mantswe. (86)

HO TSHWAYA KGUTSUFATSO:

Ho tshwauwa ha kgutsufatso ho itshetlehile hodima ho kenyeletsa dintlha tse hlokwang ke potso.

Qotso: Polelo ha e ntse e le jwalo kaha e tswa temeng.

Polelo e fokoditsweng feela dikotwana tsa mantswe empa e ntse e na le tlhahlamano e tshwanang ya mantswe ho tswa temeng.

Ntlha: Polelo e bopilweng ka tsela e fapaneng le ya sethatho feela e ntse e arabela potso.

Polelo e nang le tlatsetso ya mantswe a mang kapa tshebediso ya mahlalosongwe feela e ntse e arabela potso.

- **Kabo ya matshwao:**

- Matshwao a 7 bakeng sa dintlha tse 7 (ntlha e le 1 bakeng sa ntlha ya sehlooho).
- Matshwao a 3 bakeng sa puo
- Matshwao kaofela: 10

- **Kabo ya matshwao a puo ha bahlahlobuwa ba sebedisitse mantswe a bona:**

- Ha dintlha tse 1–3 di nepahetse: fana ka letshwao le 1
- Ha dintlha tse 4–5 di nepahetse: fana ka matshwao a 2
- Ha dintlha tse 6–7 di nepahetse: fana ka matshwao a 3

- **Kabo ya matshwao a puo ha bahlahlobuwa ba sebedisitse diqotso di le jwalo:**

- Diqotso tse 6–7: se fane ka matshwao bakeng sa puo
- Diqotso tse 4–5: fana ka letshwao le 1 bakeng sa puo
- Diqotso tse 2–3: fana ka matshwao a 2 bakeng sa puo

Dintlha	Tse iqapetsweng	Tse qotsitsweng di le jwalo
Matshwao a dintlha		
Matshwao a puo		
Matshwao		
Matshwao ohle		

ELA TLHOKO:

- **Palo ya mantswe:**

- Batshwayi ba lokela ho nnetefatsa palo ya mantswe a sebedisitsweng.
- Se ke wa hula matshwao haeba bahlahlobuwa ba sa bontsha palo ya mantswe a sebedisitsweng kapa haeba palo ya mantswe a sebedisitsweng e ngotswe e fosahetse. Ha palo ya mantswe e tlotse moedi o boletsweng, bala ho fihla palong ya mantswe e behilweng, ebe o emisa moo.

Mohlala

Puo	Polelo/Polelwana			Palo ya mantswe
Sesotho	Ke	a	tsamaya	3

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: DIBOPEHO LE DITLWAELO TSA TSHEBEDISO YA PUO**TATAISO YA HO TSHWAYA THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO****• Mopeleto**

- Dikarabo tsa lentswe le le leng di tshwauwe di nepahetse leha mopeleto o fosahetse, ntle leha phoso eo e nyotobetsa moelelo wa lentswe leo.
- Dikarabo tse ngotsweng ka dipolelo tse felletseng, mopeleto o fosahetseng o se ke wa abelwa dintlha haeba **tshebediso ya puo** e le yona e hlahlojwang.
- Moo ho hlahlojwang kgutsufatso ya mantswe, karabo e be le matshwao a nepahetseng a puo.
- Dibopeho tsa dipolelo e be tse nepahetseng di be di ngolwe ka dipolelo tse felletseng ho latela ditaello.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

POTSO YA 3

- 3.1 E susumetsa batho ba reretsweng papatso ena hore ba potlakele ho nka maeto le ho fumana ditshebeletso tse tswileng matsoho tsa SAA. ✓✓ (2)
- 3.2 Ke ho hatella ntlha ya hore bafofisi ba khampane ena ba fumane thupello e kenelletseng bakeng sa mosebetsi wa bona.
Ho nnetefalletsa baeti ba nkang maeto a difofane hore ba bolokehile.
Ba batla ho ikgetholla ho bafani ba bang ba ditshebeletso tsa maeto a difofane. ✓✓ (2)
- [Tshwaya e le nngwe feela]**
- 3.3 Di re bolella hore ba thabetse/kgotsofalletse mosebetsi wa bona kaha ba a bososela.
Difahleho tsa bona di edile ✓ ho bontsha kamohelo ya bapalami. ✓ (2)
- 3.4 Tjhe, ha ho na leeme/kgethollo e sebedisitsweng kaha khampane ena e na le basebetsi ba batona le ba batshehadi ba merabe e fapaneng.
E, leeme/kgethollo di teng kaha batho ba bontate ba qatsohisitswe baetapele ha bomme ba behelletswe morao. ✓✓ (2)
- 3.5 Se thusa ho hlakisa seo papatso e leng ka sona, e leng tshebeletso ya difofane. ✓✓ (2)

[10]

POTSO YA 4

- 4.1 Ke sesupo sa hore banna bao kaofela ha bona ke dinokwane ✓ hobane ha ba batle hore ba bonwe hore ba utswitse tjehelete ya SASSA. ✓✓ (3)
- 4.2 A/ho fana ka maikutlo a hore tjehelete e ngata. ✓✓ (2)
- 4.3 Batho ba tshepetsweng mosebetsi wa ho hlokomela batho ba kojwana di mahetleng, ke bona ba nkang tjehelete ya setjhaba. ✓✓✓ (3)
- 4.4 O etsa moritaoke wa hore eka o a hlwekisa empa nnete e le hore o a utswa mme o batla ho ba le tjehelete e fetang ya ba bang kaha e ka nna ya ba ba tlo arolelana ka ho lekana. ✓✓
[Dikarabo tsa bahlahlobuwa tse amanang le karabo ena di ananelwe] (2)
[10]

POTSO YA 5

- 5.1 Ho qatsohisa boleng ba hae setjhabeng jwalo ka ha kgauta e na le boleng. ✓✓ (2)
- 5.2 Ho ntlafatsa puo/ ho ananela baamohedi ba ditaba ba reretsweng ditaba tse.
 Ho toboketsa ntlha ya hore leha a se a phomotse o ntse a tswela pele ho matlafatsa bongodi ba Sesotho. ✓✓ (2)
- 5.3 Ke mola 12/Maphalla, o motle mohlala wa motho ya tsoteletseng puo ya letswele, a sa e swabele. ✓ (1)
- 5.4 O thusa ho thathiselletsa ntlheng ya hore Maphalla o ne a boulella puo ya Sesotho. ✓✓ (2)
- 5.5 Basotho. ✓ (1)
- 5.6 Ho hlakisa ntlha ya hore Basotho ba se ba lahlile puo ya bona, ba ikentse makgowa./Ba se ba tswakatswaka puo ya bona le puo ya sekgowa ✓✓ (2)
[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70